

**“İNSAN HÜQUQLARININ BEYNƏLXALQ STANDARTLARI”
TERMINOLOJİ KONSTRUKSİYASININ DEFİNİSİYA VƏ
ANLAŞILMA PROBLEMLƏRİ**

ANAR BAĞIROV,
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiya-
sının Hüquq və İnsan Haqları İnstitutu-
nun doktorantı, hüquq elmləri üzrə
fəlsəfə doktoru.
anar.baghirov@bhm.az

Məlum olduğu kimi, beynəlxalq hüququn norma və prinsipləri ictimai münasibətlərin tənzim olunmasında mühüm əhəmiyyətə malikdir. İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarından söhbət gedən hallarda, habelə onların qorunması və müdafiəsi ilə bağlı məsələlərdə beynəlxalq hüququn norma və prinsipləri labüd olaraq müzakirə müstəvisinə çıxarılır. Çünki insan hüquqlarının standartları məhz beynəlxalq hüquq normalarında öz formal əksini tapmışdır. Bundan başqa, müəyyən hallarda beynəlxalq hüququn müvafiq normaları müxtəlif subyektiv hüquq və azadlıqların meydana çıxması üçün əsaslar yaradır və bunlara uyğun hüquqi öhdəlikər doğurur.

Faktiki olaraq, hüquqi tənzimin istisnasız olaraq bütün sahələri bu və ya digər dərəcədə məhz beynəlxalq standartlara söykənir. Kəmiyyət ekvivalenti baxımından beynəlxalq standartların üstünlük təşkil etməsi aşkar faktır və onlar dövlətin fəaliyyətinin elmi-texniki sferalarının tənzim olunmasında istinad mənbəyidir. Xüsusən, əmtəə və xidmətlərin keyfiyyəti, istehsalatın texnoloji proseslərinin şərtləri və digər elmi-texniki tutumlu işlərdə beynəlxalq standartlar bir qayda olaraq əsas götürülür.

Eyni ilə, insan hüquqları sferasında da hamılıqla qəbul olunmuş, universal konsepsiyanın mövcud olması müvafiq standartların müəyyən edilməsi və tətbiq olunmasını tələb edir. Bu cür standartlar sayəsində demokratik inkişaf xətli dövlətlər öz hüquq yaradıcılığı və hüquq tətbiqi sferalarında lazımi oriyentir və etalonlarla sahib olurlar. Təbii ki, beynəlxalq standartların real ictimai münasibətlərin tənzimində oriyentir olması üçün onlar milli qanunvericiliklərdə müəyyən ideya müstəvilərinə uyğun öz əksini tapmalıdır.

Qeyd edək ki, post-sovet ölkələrində beynəlxalq-hüquqi standartların təhlili və onların milli qanunvericiliyə implementasiyası məsələlərinin həm doktrinal, həm də praktiki problemləri ilə bağlı xeyli sayda elmi-hüquqi tədqiqatlar aparılmışdır. Bunların sırasında V.B.Averyanov, M.A.Baymuratov, S.A.Qolubok, O.N.Doronina, L.B.Zavadskaya, Q.V.İqnatenko, V.A.Kalinin, V.A.Kartaşkin, V.V.Kopeyçikov, O.Y.Kutafin, Y.A.Lukaşeva, B.A.Manov, A.V.Meleşnikov, N.V.Mişina, R.A.Müllerson, Y.A.Ostrovski, V.A.Patyulin, V.F.Poqorelko, P.M.Rabinoviç, F.M.Rudinski, M.C.Ctroqoviç, O.İ.Tuinov, Y.A.Tixomirov, A.A.Tixonov, L.V.Ulyaşina, C.V.Çerņiçenko, A.V.Çumakov, L.N.Şestakov, V.N.Şilov, İ.V.Şişenina və digər görkəmli müəlliflərin adlarını qeyd edə bilərik.

Bəhs olunan tematika həmçinin Avropa və Amerika hüquq doktrinalarını təmsil edən geniş sayda elmi işlərin mövzusu olmuşdur. Bütövlükdə hüquq sahəsində standratlaşma məsələlərinə, habelə insan hüquqları sferasında beynəlxalq-hüquqi standartların yara-

dılması ilə bağlı məsələlərə K.Abbot, M.Addo, T.Bonaker, E.Brems, K.Bryuç, D.Donelli, A.Kassese, D.Krauford, P.Nobel, D.Petterson, E.Ridel, K.Titye, D.forcitis, F.Fransioni, D.Şelton və digər dünya səviyyəli hüquq mütəxəssislərinin əsərləri həsr olunmuşdur.

Tədqiq etdiyimiz mövzu ilə bağlı bütün dünya üzrə nəhəng həcmdə elmi işlərin mövcudluğuna rəğmən, bir sıra məsələlər ətrafında hələ də qəti fikirlər formalaşmamışdır, onlar aktuallığını saxlayır, yeni tədqiqatların aparılmasını, zamanın tələblərinə uyğun həll yollarının işlənilməsinə uyğun tələb edirlər. Xüsusən nəzərə almaq lazımdır ki, sürətli templərlə irəliləyən qloballaşma prosesi istər yerli, istər beynəlxalq səviyyələrdə yeni paradigmalara yaradır, hüquqi inteqrasiya və beynəlmilləşmə proseslərini yeni məcralara salır. Bütün bunlar hüquqi təzahür və proseslərə, o cümlədən insan hüquq və azadlıqları ilə bağlı məsələlərə aid olan termin və konstruksiyaların unifikasiya olunmasını və standartlaşdırılmasını, anlayış çərçivələrinin dəqiqləşdirilməsini dövrün zəruri reallıqlarına çevirir.

Bu sahənin tanınmış mütəxəssislərindən biri olan D.O.Selyutin haqlı olaraq qeyd edir ki, beynəlxalq standartların yaradılması və inkişaf etdirilməsi davam edən qloballaşma prosesinin labüd tələbidir; bu proses getdikcə daha çox dünya ölkəsində ictimai həyatın demokratikləşməsinə zəmin yaradır, o cümlədən insan hüquqlarına dair təsəvvürlərin formalaşmasını şərtləndirir [1, c. 158-159].

Bu məqalənin məqsədi “insan hüquqlarının beynəlxalq standartları” anlayışının məzmun-mahiyyət xarakteristikalarına dair hüquq ədəbiyyatında işlənilməsinə hazırlanmış müxtəlif yanaşmaları təhlil etmək, habelə

ayrıca götürülmüş əsas insan hüquq və azadlıqlarına aid beynəlxalq standartların tədqiq olunması zamanı bu kateqoriyanın nəzəri-metodoloji əhəmiyyətini aydınlaşdırmaqdır.

İnsan hüquqlarına həsr olunmuş nəşrlərin tam əksəriyyətində, onların elmi, tədris, maarifçi və ya digər janrlarda işlənməsindən asılı olmayaraq, bu və ya digər beynəlxalq standartlarla bağlı mülahizə və mühakimələrə rast gəlinir. Müqayisəli analizlər göstərir ki, bu əsərlərdə beynəlxalq hüquq terminləri heç də həmişə eyni cür və düüst şərh olunmur, bu işə öz növbəsində eyni bir terminin anlaşılması və tətbiqi ilə bağlı qarışıqlıq yaradır, habelə bəzi hallara kəskin diskussiyalara yol açır.

Analoji vəziyyət beynəlxalq-hüquqi təsisatlarının fəaliyyət müstəvisində də izlənilir, halbuki, belə təsisatları tənzipləyən beynəlxalq-hüquq sənədlərdə “beynəlxalq standartlar” baza anlayışlardan biridir [2]. Məsələnin paradoksal hal almasının əsas səbəbi budur ki, “beynəlxalq standartlar” termininin vahid, unifikasiya olunmuş tərif hansısa beynəlxalq hüquq sənədində öz əksini tapmamışdır.

Vahid anlayışın mövcud olmaması səbəbindən, ayrı-ayrı müəlliflər beynəlxalq standartlardan bəhs edərkən beynəlxalq standartların məzmun-mahiyyət xarakteristikalarının konseptual analizinə deyil, konkret nümunələrə (onların əks olunduğu aktlara və sənədlərə) istinad edir, fərqli sənədlərə əsasən tərif və şərh verməyə çalışmışlar. Halbuki beynəlxalq standartların definitiv anlayışı məhz konseptual xarakteristikalara əsasən formulə olunmalıdır.

“İnsan hüquqlarının beynəlxalq standartları” anlayışının müəyyən olunması sahəsində də analoji vəziyyət hökm sürür.

Qeyd olunan problematika bizi belə bir məntiqi sualla üzləşdirir: bu cür definitiv qeyri-müəyyənlik şəraitində insan və vətəndaşın hüquqi yardım almaq hüququ, yaxud digər hər hansı subyektiv hüquqla bağlı beynəlxalq standartların anlayışını, əlamət və xüsusiyyətlərini obyektiv surətdə açıqlaya bilərikmi? Məhz bu sual və onu cavablandırmaq zərurəti hazırkı tədqiqatın aktuallığını şərtləndirir.

Şübhəsiz ki, qeyd olunan problemlər konstitusion hüquq və azadlıqların formalaşması və inşafına bilavasitə təsir göstərən beynəlxalq-hüquq standartlarının konseptual tədqiqat imkanlarını çətinləşdirir. Bu səbəbdən, həmin problemlərin həlli həm ümumilikdə beynəlxalq standartlar anlayışının dəqiqləşdirilməsi, həm də ayırı-ayrı insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarına aid beynəlxalq standartların mövcudluğunun təsbit olunması, hüquqi təbiətinin, məzmun və xüsusiyyətlərinin aydınlaşdırılması üçün çıxış nöqtəsidir. Eyni zamanda, müasir beynəlxalq hüququn yuxarıda qeyd olunan anlayışlarının məzmun analizini aparmaqla, Azərbaycan Respublikasının hüquq sistemi reallıqlarının bu anlayışlara adaptasiya səviyyəsini müəyyənləşdirə bilər. Bu məsələ müasir qloballaşma şəraitində milli hüquq sisteminin qurulması və inkişaf etdirilməsi baxımından həyati əhəmiyyət kəsb edir.

V.M.Baranovun təbircə desək, definisiya – çox ölçülü, çox fəzalı və çox vektorlu hüquq təzahürü olmaqla, cari və gələcək normativ-hüquq aktlarının əsasını, nüvəsini, kvintessensiyasını təşkil edir [3, c. 26]. Buna görə, hər hansı insan hüquq və azadlıqları sahəsində beynəlxalq standartları dürüst və obyektiv tədqiq edə bilmək üçün, bu məsələlərin kökündə duran daha ümumi və bazis

anlayış və kateqoriyaların analiz olunması və onların məzmununun açılması metodoloji cəhətdən zəruri ilkin mərhələ olmalıdır. “Standart”, “beynəlxalq standart” (yaxud “beynəlxalq hüquq standartı”), “insan hüquqları” kimi ümumi anlayışları məzmun-mahiyyət etibarını ilə dəqiqləşdirmədən, xüsusi anlayışın – “insan hüquqlarının beynəlxalq standartlarının” terminoloji əlaqə strukturunu və vahid definisiyasını dürüst müəyyən etmək qeyri-mümkündür. Qeyd etmək lazımdır ki, hər hansı insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarına bağlı olan beynəlxalq-hüquq standartlarının tədqiqat prosesində çıxış nöqtəsi metodoloji baxımdan məhz “insan hüquqlarının beynəlxalq standartları” kateqoriyasıdır.

Ümumişlək məfhum olaraq “standart” sözünün iki mənası göstərilir: 1) müəyyən nəsnələrin ölçü, forma və ya keyfiyyəti üçün tipik olan nümunə; 2) Hansısa orijinallığı, özünməxsusluğu olmayan kriteriya, şablon, trafaret [4, c. 247].

Ensiklopedik xarakterli hüquq ədəbiyyatlarında “standart” termini aşağıdakı kimi izah olunur: 1) “standart (ing. standart) – standartlaşdırma obyektinə dair norma, qayda və tələblər kompleksinin müəyyən edildiyi normativ-texniki sənəd” [5, c. 524]; b) standart (ing. standart– norma, nümunə, ölçü) – 1) sonra da digər analoji obyektlərə tətbiq olunmaq üçün müəyyən olunan nümunə, etalon, model; 2) standartlaşdırılan obyektlərə dair norma, qayda və tələblər dəstini müəyyən edən və səlahiyyətli dövlət orqanı tərəfindən təsdiq olunan normativ-texniki sənəd” [6, c. 426]; c) standart - “kөнüllü və təkrar əsaslarla istifadə olunmaq üçün məhsulların xarakteristikasını, istehsal proseslərinin icraat qayda və şərtlərini, istismar, saxlama, daşıma, rea-

lizasiya və utilizasiya qaydalarını, işlərin görülməsi və xidmətlərin göstərilməsi şərtlərini müəyyən edən rəsmi sənəd. Standart həmçinin terminologiya, simvolika, qablaşdırma, marka və ya etiket və onların vurulmasına dair tələblər müəyyən edə bilər; 2) digər analoji obyektlərə müqayisə edilməsi üçün müəyyən olunmuş nümunə və ya etalon” [7, c. 806].

Qeyd olunan və digər mənbələrdəki göstərişləri belə ümumləşdirmək olar ki, ensiklopedik hüquq ədəbiyyatında “standart” termini praktiki olaraq identik şəkildə izah olunur. Eyni zamanda, bu anlayışın iki fərqli mənası bütün mənbələrdə qeyd olunur. Birinci mənaya görə standart – standartlaşdırma obyektinə dair norma, qayda və tələbləri müəyyən edən rəsmi sənəddir. Göründüyü kimi, burada hansısa etalonların və ya nümunələrin ifadə və təsbit üsulu təyinedici meyar kimi qəbul olunmuşdur. İkinci mənə etibarlı ilə “standart” nümunə və ya etalonların bilavasitə özünü ifadə edir, onların məzmun-mahiyyət xarakteristikasını açıqlayır.

Hüquq prizmasından yanaşdıqda “standart” məfhumu ümumi istifadə olunan anlayışından bir qədər fərqli mənə çalarlar qazanır, xüsusən, hüquq prizması aşağıdakı sualın cavablandırılmasını tələb edir: “standart – hüquq və vəzifələr doğuran xüsusi hüquq kateqoriyası hesab oluna bilərmi? Digər tərəfdən, onu hüquq normalarının inkişafı üçün çıxış nöqtəsi yaradan, bununla belə, konkret hüquq və vəzifələr doğurmayan hüquq kateqoriyası kimi mənalandırmaq olarmı?” [8].

Beynəlxalq təşkilatın qəbul etdiyi standartlar beynəlxalq standartlar adlanırlar [9, c. 437]. Daha doğrusu, müvafiq interpretasiyadan çıxış edərək nəticə çıxarmaq olar ki,

söhbət beynəlxalq sənədlərdə əks olunmuş hansısa nümunə və ya etalonlardan gedir və bu sənədlər hökumətlərarası və ya qeyri-hökumət xarakterli birliklər tərəfindən, beynəlxalq problemlərin həll edilməsi yaxud dövlətlər arasında hərtərəfli əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi məqsədilə beynəlxalq sazişlər (nizamnamələr, statutlar və ya digər təsis sənədləri) əsasında qəbul olunurlar.

Qeyd edək ki, heç də bütün hüquq ensiklopediyalarında “beynəlxalq-hüquq standartları” məfhumunun izahınarast gəlinmir. Bu məfhumun izahını verən mənbələrdə isə müəyyən fərqlər izlənilir. Məsələn, Ukraynada nəşr olunmuş hüquq ensiklopediyasında beynəlxalq-hüquq standartlarına – dövlətlər arası əməkdaşlığın hər hansı sahəsində beynəlxalq hüquq subyektlərinin davranışı üçün standartlaşdırılmış qaydalar təsbit edən beynəlxalq-hüquq normavə prinsipləri kimi anlayış verilir. Onlar bütün dövlətlərin əməl etməli olduğu bəlli normativ tələblər müəyyən edirlər [10, c. 344-345].

Q.İ.İqnatenko beynəlxalq standartlara dövlətlər arası razılaşmalarla hüquq normaları üçü müəyyən olunan nümunələr, modellər və etalonlar kimi tərif verir [11, c. 93]. O.İ. Tiunovun fikrincə isə, beynəlxalq-hüquq standartları beynəlxalq hüququn elə norma və prinsipləridir ki, bunlar: dünya birliyi tərəfindən hamılıqla qəbul olunma; xalqların və dövlətlərin köklü maraqlarını fundamental şəkildə ifadə etmə; davranış modellərinin optimallığı; bu modellərin məzmun keyfiyyətlərinin demokratikliyi; habelə beynəlxalq sazişin bütün iştirakçılarna eyni cür davranış modellərinin aid olunması ilə səciyyələnirlər [12, c. 156].

Bir sıra beynəlxalq-hüquq aktlarında iştirakçı-dövlətlərlə bağlı unifikasiya olunmuş

minimal tələbləri müəyyən edərəkən “standart” məfhumundan istifadə olunur. Bu xüsusatı nəzərə alaraq S.A.Qolubok beynəlxalq hüququn standartlarına bir tərəfdən minimal mümkün konsensus yaradan, digər tərəfdən təqlid olunmaq üçün nümunələr nəzərdə tutan, universal tanınmış normalar kimi tərif verir [13, c. 113].

Digər müəlliflər, məsələn, A.M.Luşnikov və M.V.Luşnikova diqqəti beynəlxalq-hüquq standartlarının ifadə və təsbit formasına yönəlməklə, onlara hamılıqla tanınmış beynəlxalq hüquq prinsip və normaları, beynəlxalq müqavilələr kimi tərif verirlər. Adı çəkilən müəlliflərin fikrincə, müvafiq standartlar beynəlxalq birliyin ayrı-ayrı dövlətlərə qarşı tələblərinin maksimal deyil, minimal həddidir. Hər bir dövlət bu minimumları öz vətəndaşları üçün təmin etməlidir. Dövlətlər beynəlxalq standartları öz milli şərtlərinə uyğunlaşdırən və konkretləşdirən zaman bu hədləri yüksəltməkdə sərbəstdirlər [14, c. 397–398].

Avstraliyalı tədqiqatçı D.Krauford beynəlxalq hüquq standartlarını meyar (kriterik) standartlar adlandırır, onun fikrincə, bu standartlar milli hüquq sistemləri ilə tənzimlənən situasiyaları qiymətləndirərkən meyar qismində istifadə olunurlar [15, s. 23].

Dünya üzrə geniş tanınan beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatları, xüsusən, İnsan hüquqları sahəsində siyasət üzrə beynəlxalq şura, Hüquqsünasların beynəlxalq komissiyası və İnsan hüquqları üzrə beynəlxalq xidmət təşkilatları insan hüquqları sahəsində standartların formalaşması və tətbiq xüsusiyyətləri ilə bağlı birgə layihə çərçivəsində belə bir nəticəyə gəlmişlər ki, beynəlxalq hüquq standartları dedikdə, dövlətlər üçün məcburi və ya tövsiyə xarakterli olmasına rəğmən

beynəlxalq səviyyədə tanınmış sənədlər və instrumentlər başa düşülməlidir [16, s. 4]. Birinci halda (məcburi sənədlər və instrumentlər) “sərt” hüquq, ikinci halda (tövsiyəvi sənədlər və instrumentlər) “yumşaq” hüquq nəzərdə tutulur.

“Beynəlxalq hüquq standartlarının” məzmun-mahiyyət xarakteristikasını müəyyən edərəkən Məhbuslarla rəftarın minimal standart qaydalarına müraciət etməyi metodoloji cəhətdən vacib məsələ hesab edirik. Bu sənəd 30 avqust 1955-ci il tarixdə Cenevrədə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının birinci Konqresində cinayətkarlığın qarşısının alınması və hüquq pozmuş şəxslərlə rəftar məsələləri ilə bağlı qəbul olunmuş, daha sonra İqtisadi və Sosial Şuranın 31 iyul 1957-ci il tarixli 663 C (XXIV) və 13 may 1977-ci il tarixli 2076 (LXII) qətnamələri ilə bəyənilmişdir. Bu Qaydalara uyğun olaraq beynəlxalq standart qaydalara (bir müddət sonra bu ifadə “beynəlxalq-hüquq standartları” ilə əvəz olundu) aşağıdakı normalar aid olunur: a) beynəlxalq birlik onları təməl olaraq qəbul edir; b) beynəlxalq birliyin mümkün saydığı minimal şərtləri əks etdirir; c) beynəlxalq və dövlətlər daxili səviyyələrdə hüquqi tənzimi özünə tabe etdirir, eyni zamanda, dövrün yeni tələblərinə uyğun olaraq onların təkmilləşdirilməsinə imkan saxlayır [17].

Beynəlxalq hüquq standartlarının definisiyası ilə bağlı sadalanan yanaşmalardan görürük ki, bəzi müəlliflər beynəlxalq-hüquq standartlarının beynəlxalq müqavilələrlə beynəlxalq hüququn ən geniş yayılmış və nüfuzlu mənbəyi ilə eynilədirlər. Əksər müəlliflər beynəlxalq-hüquq standartlarını beynəlxalq hüququn norma və prinsipləri kimi görürlər. Ümumilikdə, bu cür normaların xüsusiyyəti belə izah olunur ki, onlar beynəlxalq

birliyin hamılıqla tanıyıb dövlətlərin hüquq sistemlərinə şamil etdiyi minimal (məcburi və ya tövsiyəvi) tələblərdir; onların fəaliyyət effektivliyi hüquq sistemlərinin normativ hissəsində müvafiq standartların konkretləşmə səviyyəsindən, habelə milli səviyyədə onların realizəsi, mühafizə və müdafiəsi üçün effektiv hüquq mexanizmlərinin qurulmasından asılıdır.

Beynəlxalq hüquq standartlarının definisiyası məsələsində əksər müəlliflər əsas diqqəti nədənsə yalnız bu standartların obyektivləşmə formalarına, ifadə formalarına, bəzən isə sadəcə onların ifadə olunduğu mənbələrə yönəldirlər. Nəticədə, faktiki olaraq, bu kateqoriyanın məzmun əsasına yalnız formal yaxud xarici əlamətlər qoyulur. Bununla da beynəlxalq hüquq standartlarının məzmun və mahiyyət xarakteristikaları açılmadan qalır və onlar definisiyada öz əksini tapmırlar.

“İnsan hüquqlarının beynəlxalq standartları” terminoloji konstruksiyasının hərtərəfli, tam təhlili və onun definisiyasının qurulması üçün təhlil edilməsi vacib olan digər kateqoriya “insan hüquqlarıdır”. Həmçinin nəzərə alınmalıdır ki, beynəlxalq hüquq standartları prizmasından baxıldıqda bu kateqoriya bəzi spesifik xüsusiyyətlərlə qarşıda durur.

Məsələn, belorus hüquqsünas-alim L.V.Ulyasına belə xüsusiyyətlərdən biri ilə bağlı geniş araşdırma aparmışdır. Fərqli hüquq sistemləri olan iki ölkədə – Rusiya və ABŞ-da nəşr olunmuş hüquq lüğətlərində “insan hüquqları” termininə verilmiş definisiyaları müqayisəli araşdıraraq müəllif belə nəticəyə gəlmişdir ki, bu hüquq sistemlərinin nəzərində “insan hüququ” məfhumna verilən anlayışlar ciddi şəkildə fərqlənir. ABŞ-da “insan hüququ” kateqoriyasının təməl şərtləri olaraq:

universallıq; insanın təbiətindən irəli gəlməsi; bazisinin insan ləyaqəti olması; bəzi hüquqların fundamental olduğundan spesifik qanunvericilik aktına istinadın vacib olmadığı göstərildiyi halda, Rusiya hüquq sistemi nəzərindən “insan hüquqlarının” çox fərqli definisiya ünsürləri görülür: şəxsiyyətin dövlətə münasibətdə hüquqi statusunu müəyyən etməsi; təbii və ayrılmaz xarakterli olması; insan hüquqlarının sərbəst həyata keçirilməsini təsdiq etməsi; hüquqi dövlətin əlaməti sayılması. Beləliklə, bu iki ölkənin müqayisəsində “insan hüquqları” anlayışına vahid yanaşmanın olmadığını görürük [18, c. 76-77]. Həm də bu, təkcə qeyd olunan iki ölkə deyil, fərqli hüquq sistemləri olan bütün ölkələrin müqayisəsi baxımından səciyyəvi haldır.

“İnsan hüquqları” məfhumunun məzmununa yanaşmalarda olan fərqləri, bu məfhumun eyni adlı konsepsiya üçün əsas olmasını, habelə “insan hüquqlarının beynəlxalq standartları” konstruksiyasının başlıca ünsürü olmasını əsas tutaraq L.V.Ulyasına hesab edir ki, anlayışlara yanaşmada fərqlərin olması insan hüquqlarının beynəlxalq standartları məsələsində də məzmun və mahiyyət yükü baxımından anlayış və təsəvvür ayrılıqlarını labüd edir. Və deməli, insan hüquqlarının beynəlxalq standartlarının vahid tərifini müəyyən etmək yolunda maneə yaradır.

Qeyd olunan problem həqiqətən ciddi diqqət tələb edir. Yuxarıda iki ölkənin hüquq təsəvvürləri misalında nə qədər ciddi fərqlərin olmasını izlədik, eyni ziddiyyətlər “insan hüquqlarının beynəlxalq standartlarından” bəhs edən xarici ədəbiyyatlarda da nəzərə çarpır. Bu kateqoriyanın definisiyasının müəyyən edilməsi ilə bağlı ciddi fikir ayrılıqları, fərqli yanaşmalar mövcuddur. Onlardan ən maraqlı

və ən geniş yayılmış olanlarına nəzər salmaq məqsədəuyğundur.

Başqa bir müəllif L.V.Pavlovanın irəli sürdüyü tərifi görə, insan hüquqları sahəsində beynəlxalq standartlar – “beynəlxalq birlikdə hamılıqla tanınan və bu səbəbdən hər bir dövlətin hüquq sistemində məcburi realizə edilməli olan beynəlxalq-hüququn sənədlərində öz əksini tapmış əsas insan hüquq və azadlıqlarının məcmusudur” [19, c. 216]. Onlar müxtəlif hüquqi qüvvəsi və yuridik təbiəti olan beynəlxalq-hüquq sənədlərində tənzim olunurlar.

İ.S.Zakarçenko hesab edir ki, insan və vətəndaş hüquqlarının beynəlxalq standartları beynəlxalq-hüquq normaları sistemidir. Bu normalar insan və vətəndaş hüquqlarını müəyyən edir və dövlətlərin qarşısına onları təmin etmək vəzifələri qoyur. Dövlətlər bu hüquq və vəzifələri öz hüquq sistemlərində ictimai quruluşun və milli inkişafın xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla təsbit etməlidirlər [20, c. 8].

O.N.Lutsun ifadə etdiyi mövqeyə görə, insan hüquqlarının beynəlxalq standartlarını beynəlxalq hüququn insan hüquq və azadlıqlarına hörmət tələb edən imperativ prinsiplərinin bazasında müəyyən etmək daha məqsədəuyğundur. Bunlar insan hüquqları sahəsində beynəlxalq-hüquqi tənzimin minimum hədlərini müəyyən edir və dövlətlər milli hüquq sistemlərində bu hədlərə riayət etməyi öz öhdələrinə götürülər [21, c. 39].

Digərmarəqlə mövqə U.F.Xasanova aiddir. Onun fikrincə, insan hüquqlarının beynəlxalq standartları – insan hüquqları sferasında ictimai münasibətlərin hüquqi tənzimi üçün nümunə kimi qəbul olunmuş beynəlxalq hüquq normalarıdır [22, c. 102].

Bir sıra Ukraynalı tədqiqatçıların əsərlərində “insan hüquqlarının beynəlxalq standartlarının” definisiyasını müəyyən edərkən konkretləşdirmə cəhdlərinin olmasını da qeyd etmək lazım gəlir.

Məsələn, A.N.Rudneva qeyd edir ki, insan hüquqlarının beynəlxalq standartları kateqoriyası XX əsrin ikinci yarısından etibarən müəyyənləşmə və obyektivləşmə xətti götürmüşdür. Bu kateqoriya əsas insan hüquq və azadlıqlarının bütün sistemini, habelə universal və fundamental xarakterli ümumşəxsi prinsipləri əhatə edir, insan hüquqları üzrə müvafiq aktlara qoşulmuş bütün dövlətlər üçün vahid əsaslara malikdir, bu aktlarda müəyyən olunmuş tələblər hansı dövlətdə tətbiq olunmasna baxmadan eyni dərəcədə imperativdirlər [23].

P.M.Rabinoviç və O.O.Venetskaya insan hüquqlarının beynəlxalq standartlarını beynəlxalq aktlarda və sənəndlərdə təsbit olunmuş, teskstual cəhətdən unifikasiya edilmiş və funksional cəhətdən universal olan (dövlətlərin müəyyən beynəlxalq birlikləri üçün) prinsip və normalar kimi müəyyən etmişlər. Bunlar kifayət qədər abstrakt və əsasən qiymətləndirici anlayışlar vasitəsilə insan hüquqlarının minimal zəruri və ya arzu olunan məzmununu və (və ya) həcmi təsbit edirlər ki, buda öz növbəsində sosial inkişafın mövcud səviyyəsi və dinamikası ilə şərtlənir, hüquqların təmini, mühafizə və müdafiəsi üçün dövlətlərin müsbət vəzifələrini müəyyən edir, onların pozulduğu halda siyasi-hüquqi və ya siyasət xarakterli sanksiyalar nəzərdə tutur [24, c. 6].

Digər həmmüəlliflər N.N.Onişenko və O.V.Zayçuk insan hüquqları sahəsində beynəlxalq standartlar kimi müəyyən prinsip və normalar sistemini göstərirlər və sistemin

aşağıdakı şərtlərə əsaslandığını qeyd edirlər: həyatın müxtəlif sferalarında insanların hüquq və azadlıqları; dövlətlərin istər dinc dövrdə, istər silahlı münaqişələr zamanı bütün insanların hüquqlarını heç bir ayırı-seçkiliyə yol vermədən təmin etmək və riayət etmək vəzifəsi; təbii hüququn ümumi prinsipləri; insan hüquqlarının cinayətkarca pozulmasına görə məsuliyyət; insan hüquqları sferasının inkişaf və genişlənmə istiqamətləri; insan hüquqları sferasında dövlətlərin öz üzərinə götürdüyü vəzifələri yerinə yetirmələrinə nəzarət mexanizmlərinin gücləndirilmə istiqamətləri [25].

Beləliklə, “insan hüquqlarının beynəlxalq standartları” terminoloji konstruksiyasının definisiya müəyyənətmələri ilə bağlı yuxarıda şərh olunan yanaşmaların birmənalı olmaması, bir-birindən bəzi məqamlarda ciddi şəkildə fərqləndiyini görürük. Xüsusən, bir qisim müəlliflər bu kateqoriyanı müəyyən edərəkən təyinedici meyar olaraq insan hüquq və azadlıqlarını (onların məcmusunu), ikinci qisim müəlliflər – beynəlxalq hüququn prinsip və normalarını (əksər müəlliflər məhz bu mövqeyi müdafiə edirlər), üçüncü qisim müəlliflər isə müvafiq prinsip və normaların təsbit olunduğu mənbələri, daha doğrusu, insan hüquq və azadlıqlarının tənzeni sahəsində mövcud olan beynəlxalq müqavilələri, konvensiyaları, bəyannamələri meyar olaraq qəbul edirlər.

İnsan hüquqları sahəsində beynəlxalq standartların təbiətinin və xüsusiyyətlərinin düzgün anlaşılması baxımından Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Baş Məclisinin 4 dekabr 1986-cı il tarixli 41/120 sayılı qətnaməsi ilə qəbul olunmuş “İnsan hüquqları sahəsində beynəlxalq standartların müəyyən edilməsi” haqda Qətnaməsi köklü metodoloji əhəmiyyət

daşıyır. Məhz bu akt tarixdə ilk dəfə olaraq bu sahədə beynəlxalq sənədlərin qəbul edilməsi zamanı istinad edilməli olan bazis meyarları formulə etmişdir. Qətnaməyə uyğun olaraq, insan hüquqları sahəsində beynəlxalq sənədlərdə aşağıdakı tələblərə riayət olunmalıdır: a) insan hüquqları sahəsində bunadək qəbul edilmiş beynəlxalq-hüquq normalarının külliyyətinə uyğun olmalı; b) fundamental xarakterli olmalı, insan şəxsiyyətinə xas olan ləyaqət və dəyərlərə əsaslanmalı; c) kifayət qədər dürüst ifadə olunmalı, yaxud müəyyənləşə və həyata keçirilə bilən hüquq və vəzifələr üçün mənbə yaratmalı; d) münasiblik şərtləri nəzərə alınmaqla, realistik və effektiv həyata keçirmə mexanizmləri müəyyən etməli, habelə məruzələrin təqdim olunma sistemlərini nəzərdə tutmalı; e) geniş beynəlxalq dəstəyə sahib olmalıdır [26].

Fikrimizcə, buracan qeyd edilənlər əsasında insan hüquqlarının beynəlxalq standartları kateqoriyasını xarakterizə edən həm daxili, həm də xarici əlamətləri ayırd etmək mümkündür. Belə ki, bu kateqoriyanın mahiyyətini insan hüquqlarının müəyyən olunması və təmin edilməsi (realizə, mühafizə, müdafiə) sferaları üçün özünəməxsus universal etalonlar, davranış qaydaları nümunələri kimi təyin edə bilərik. İnsan hüquqlarının beynəlxalq standartları hamılıqla tanınmış davranış üsulları ilə bilavasitə ifadə olunur. İnsan hüquqları sahəsinin beynəlxalq standartlarını obyektivləşdirən prinsip və normalar isə bu kateqoriyanın formasını, daha doğrusu, xarici ifadəsini özündə ehtiva edir.

Qeyd olunan əlamətlərin qəti müəyyən edilməsi təkcə praktiki deyil, həm də nəzəri-metodoloji əhəmiyyət kəsb edir. Çünki insan hüquqlarının beynəlxalq standartlarının mahiyyətinin, forma və məzmununun aydın-

laşdırılması sayəsində biz hər hansı əsas insan və vətəndaş hüquq və azadlıqları üçün beynəlxalq standartlarının analoji xarakteristikasını tam konseptual şəkildə açıqlamaq imkanı qazanırıq.

Elmi hüquq ədəbiyyatının geniş spektrinin öyrənilib ümumiləşdirilməsi bizə bir sıra qeyri-məyyən halları müəyyənləşdirmək, bununla da insan hüquqlarının beynəlxalq standartlarının vahid, unifikasiya olunmuş tərifini vermək imkanı yaradır. Həmin hallara ilk növbədə bunları aid etmək olar: 1) fərqli hüquq sistemlərinə (anqlo-sakson, roman-german, ənənəvi müsəlman) xas olan anlayış-kateqoriya aparatlarını səciyyə edən başlıca hüquq təzahürlərinin müəyyən olunması və anlaşılması ilə bağlı olan fərqlər, hansı ki, “insan hüquqlarının beynəlxalq standartları” terminoloji konstruksiyasının ayrılmaz tərkib hissələri kimi çıxış edirlər. Məsələn, roman-german və anqlo-sakson hüquq sistemlərinə sahib iki ölkənin (Rusiya və ABŞ) timsalında “insan hüquqları” məfhumunun anlaşılmasına dair fərqlər göstərilə bilər; 2) “insan hüquqlarının beynəlxalq standartları” terminoloji konstruksiyasını təşkil edən kateqoriyaların geniş leksik yükü. Xüsusən, “beynəlxalq standart” kateqoriyasının anlaşılması və tətbiqi ilə bağlı yuxarıda şərh olunmuş ziddiyyətləri qeyd edə bilərik; 3) insan hüquqlarının beynəlxalq standartları ilk növbədə beynəlxalq hüquq kateqoriyasıdır. Məlum olduğu kimi, beynəlxalq səviyyədə vahid qanunverici yoxdur, beynəlxalq-hüquq münasibətləri subyektlərinin çox böyük sayda olması isə standartların tətbiq olunmasında dəqiqlik və birmənalılıq tələblərinin gözlənilməsinə labüd pozucu təsirlərini göstərir; 4) ayrı-ayrı ölkələrin fərqli adən-ənənələrə, mədəni-dini dəyərlərə, sivilizasiyaların özü-

nəxas inkişaf vektorlarına sahib olması insan hüquqlarının beynəlxalq standartları anlayışına hamılıqla qəbul oluna biləcək təfsir verməyi çətinləşdirir, bu isə, öz növbəsində, vahid konsensusun yaranma prosesinə maneə deməkdir. Hələ ki, insan hüquqlarının beynəlxalq və regional formalaşma və təminat sferasında ən effektiv mexanizm Avropa hüquq institutları və Avropa dəyərlər sitemidir.

Qeyd olunan maneəçi faktlara rəğmən, hesab edirik ki, insan hüquqlarının vahid standartlarının yaradılması sahəsində cəhdlər, o cümlədən anlayışların unifikasiya olunması sahəsində işlər bundan sonra da davam etdirilməlidir. Belə faktlar prosesi həmişəlik qeyri-mümkün edən maneələr kimi qəbul olunmamalıdır. Zaman keçdikcə onların da xarakteri dəyişir və onların insan hüquqlarının beynəlxalq standartlarının formalaşdırılması və həyata keçirilməsi prosesinin daha kompleks şəkil almasına bir növ əlavə stimül verirlər. Yada salmağa dəyər ki, indiki insan hüquqlarının beynəlxalq standartlarının yaradılma prosesində vaxtı ilə çox fərqli siyasi, iqtisadi, mədəni-dini dəyərlər və ənənələr daşıyıcısı olan ölkələr iştirak etmişdilər. Müasir standartlar müxtəlif xalqların mədəni irsinin bir araya gəlməsi, ümumi təcrübənin formalaşması sayəsində yaranmışdır. Təəssüf ki, bu təcrübənin yaranması bir çox hallarda böyük faciələrlə şərtlənmişdir. Müharibələr, silahlı münaqişələr, ekoloji faciələr və sair bu kimi iri təhdid qaynaqlarını neytrallaşdırmaq, barışa nail olmaq zərurəti dövlətləri əməkdaşlığa, unitar davranış qaydaları işləyib hazırlamağa sövq etmişdir.

Bu gün insanlıq başa düşür ki, müvafiq standartlar yaratmaq və onları milli qanunvericiliklərə implementasiya etmək eyni faciələrin yenidən və daha böyük miqyasda

təkrarlanmaması üçün qarantiya deməkdir. Bütün bəşəriyyəti istisnasız olaraq əhatə edən, hər kəsin və bütün əsas hüquq və azadlıqlarını təmsil edən “universal özak” yaratmağa gəlincə, bunun üçün, insan hüquqları sferasında mövcud olan ənənələr, dəyərlər, yanaşmalar, ideyalar dərindən öyrənilməli, onların sintezini sürətləndirməklə tədricən universallaşmasına və standartlaşmasına nail olunmalıdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Селютін, Д. О. Глобалізація й демократизація як чинники універсалізації стандартів прав та свобод людини / Д. О. Селютін // Державне будівництво та місцеве самоврядування. Вип. 17. - Х.: Право, 2009. - С. 157-164.
2. Официальные отчеты, заслушанные на 23-й специальной сессии Генеральной Ассамблеи ООН 6 июня 2000 г. A/S-23/PV.3 // <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N00/464/45/PDF/N0046445.pdf>; Открытое письмо Президента ПАСЕ «Обращение с заключенными в свете борьбы с терроризмом» от 15 декабря 2005 г., адресованное Конгрессу США. Текст опубликован на официальном сайте Совета Европы: [http://www.assembly.coe.int/ASP/APFeatures-Manager/defaultArtSiteView.asp?ID=](http://www.assembly.coe.int/ASP/APFeatures-Manager/defaultArtSiteView.asp?ID=;); Совещание высокого уровня по вопросам скоординированного внедрения международных стандартов макроэкономической статистики, Экономический и Социальный Совет ООН, 3-4 сентября 2014 года, Владивосток, Российская Федерация, <http://www.unescap.org/events/high-level-meeting-coordinated-implementation-international-standards-macroeconomic-ru>; Резолюция Экономического и Социального Совета ООН (орган по социально-экономическим вопросам) «Создание специальной межправительственной рабочей группы экспертов по международным стандартам учета и отчетности» 1979/44 от 11 мая 1979 года <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/639/56/IMG/NR063956.pdf?OpenElement>; Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН № 41/120 от 4 декабря 1986 г. «Установление международных стандартов в области прав человека» // <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/500/56/IMG/NR050056.pdf>.
3. Баранов В. М. Законодательная дефиниция как общеправовой феномен / В. М. Баранов // Законодательная дефиниция. – Нижний Новгород: Юридическая техника, 2007. – С. 24-66.
4. Словарь русского языка: В 4-х т. / АН СССР, Ин-т рус. яз.; Под ред. А.П. Евгеньевой. – 3-е изд., стереотипное. – М.: Русский язык, 1985–1988.: Т. 4. С-Я. – 1988. – 800 с.
5. Большой юридический словарь / Додонов В.Н., Ермаков В.Д., Крылова М.А. Палаткин А.В., Панов В.П., Трофимов В.Н. – М., 2001. – 790 с.
6. Тихомирова Л.В., Тихомиров М.Ю. Юридическая энциклопедия / Под ред. М.Ю. Тихомирова. – М.: 1997. – 526 с.
7. Барихин А.Б. Большая юридическая энциклопедия. (Серия «Профессиональные справочники и энциклопедии») – М.: Книжный мир, 2010. – 960 с.
8. Киевец Е.В. Европейские правовые стандарты как международно-правовая категория. Электронный ресурс: http://eurolaw.org.ua/publications/ukrainian-journal-of-european-studies/5-2011/44-2011-12-29-14-40-03#_ftn1
9. Барихин А.Б. Большая юридическая энциклопедия. (Серия «Профессиональные справочники и энциклопедии») – М.: Книжный мир, 2010. – 960 с.
10. Великий энциклопедичний юридичний словник / За ред. Ю.С. Шемшученка. – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2007. – 560 с.
11. Игнатенко Г.В. Международнопризнанные права и свободы как компоненты правового

- статуса личности / Г.В. Игнатенко // Правоведение. – С.-Пб.: Изд-во С.-Петербург. ун-та, 2001, № 1. – С. 87-101
12. Тиунов О.И. Международно-правовые стандарты как фактор глобализации правового пространства / О.И. Тиунов // Московский юридический форум «Глобализация, государство, право, XXI век». – М., 2004. – С. 156-166.
 13. Голубок С.А. Международно-правовые стандарты права на судебную защиту / С. А. Голубок // Правоведение. – 2007. – № 1. – С. 112-124.
 14. Договоры в сфере труда, семьи и социального обеспечения: Учеб. пособ. / Под ред. А. М. Лушниковой, М. В. Лушниковой, Н. Н. Тарусиной. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Проспект, 2010. – 432 с.
 15. Crawford J. International Law as an open system: selected essays. – London: Cameron May, 2002. – 607 p.
 16. Jean Nicolas Beuze and Magdalena Sepúlveda. Human Rights Standards: Learning from Experience. – Publishers: ICHRP, ICJ and ISHRIn, 2006. – 77 p.
 17. Минимальные стандартные Правила обращения с заключенными от 30.08.1995 // Международная защита прав и свобод человека: Сборник документов. – М.: Юрид. лит., 1990. – С. 290–311.
 18. Ульяшина, Л.В. Международно-правовые стандарты в области прав человека и их реализация: теория и практика применения / Л.В.Ульяшина. – Вильнюс: ЕГУ, 2013. – 402 с.
 19. Павлова Л.В. Отчет национального эксперта по применению международных стандартов прав человека в области прав и свобод человека в процессе отправления правосудия Республики Беларусь // Рекомендации по более широкому применению международных стандартов в области прав человека в процессе отправления правосудия в Республике Беларусь. – Минск: ПРООН, 2009. – С. 216-229.
 20. Захаренко И.С. Международные стандарты прав человека и гражданина и современное российское законодательство: конституционно-правовой аспект: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук: специальность 12.00.02 – Конституционное право; Муниципальное право. Санкт-Петербургский университет. - СПб., 2005. – 23 с.
 21. Луць О.Н. Юридическая природа международных избирательных стандартов / О. Н. Луць // Евразийский юридический журнал. – 2011. – № 12. – С. 35 - 41
 22. Хасанов У.Ф. К вопросу о понятии международных избирательных стандартов / У.Ф.Хасанов // Право и государство: теория и практика. – 2005. – № 2. – С. 95-107.
 23. Руднева А.М. Міжнародні стандарти прав людини та їх роль в розвитку правової системи України: теоретична характеристика: Спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук. Харківський національний університет внутрішніх справ. – Харків, 2011. – Электронный ресурс: <http://mydisser.com/ua/catalog/view/6/343/7099.html>
 24. Рабінович П.М., Венецька О.О. Міжнародні стандарти прав людини: загальні ознаки, поняття / П.М. Рабінович, О.О. Венецька // Юридичний вісник України. – 2012. – 8-14 грудня. – С. 3-6
 25. Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник / За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К.: Юрінком Інтер, 2006. Електронний ресурс: http://www.ebk.net.ua/Book/law/zaychuk_tdp/part2/408.htm.
 26. Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН № 41/120 от 4 декабря 1986 г. «Установление международных стандартов в области прав человека». – Электронный ресурс: <http://daccessddsny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/500/56/-IMG/NR050056.pdf>.

**ПРОБЛЕМЫ УСТАНОВЛЕНИЯ И ПОНИМАНИЯ ДЕФИНИТИВНОГО
ЗНАЧЕНИЯ ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКОЙ СВЯЗКИ «МЕЖДУНАРОДНЫЕ
СТАНДАРТЫ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА»**

АНАР БАГИРОВ

докорант Института права и человеческих прав при Национальной академии наук Азербайджана, доктор философии по юридическим наукам.
anar.baghirov@bhm.az

Целью статьи является анализ наработанных юридической наукой подходов к пониманию сущностно-содержательных характеристик понятия «международные стандарты прав человека», а также раскрытие теоретико-методологического значения этой категории при исследовании международных стандартов отдельно взятых основополагающих прав и свобод человека.

Ключевые слова: *правовая помощь, бесплатная правовая помощь, адвокат, судебный процесс.*

**PROBLEMS OF DEFINING AND UNDERSTANDING THE
DEFINITIVE MEANING OF THE TERMINOLOGICAL BINDING
"INTERNATIONAL STANDARDS OF HUMAN RIGHTS"**

ANAR BAGHIROV

doctoral candidate at Law and Human Rights Institute under Azerbaijan National Academy of Science, PhD
anar.baghirov@bhm.az

The main purpose of this article is to analyze law science elaborated approach by of comprehension of characteristics of content of “international standards of human rights” concept, as well as to disclose of the theoretical and methodological importance of this concept within scrutinization of international standards of fundamental right and freedoms of a human.

Key words: legal aid, free legal aid, lawyer, thejudicial proceeding.

